

Para Piyasası Aracı Olarak Müşareke Finansmanı ve Dünya Uygulamaları¹

Dr. Uğur ÇOBAN²

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz TÜRKAN³

1. GİRİŞ

Para ve sermaye piyasalarında geleneksel ürünlerin yanı sıra İslami finans ilkelerine dayalı olarak geliştirilen finansman araçları da sunulmaktadır. Bu araçlar genellikle para piyasasında İslami bankalar ya da Türkiye'ye özgü isimlendirme ile katılım bankaları aracılığıyla sunulmaktadır. Sermaye piyasalarında ise katılım veya şeriat endekslerinde bulunan işletmelerin hisselerinin alım satımı veya sukuk ihraçları ile sunulmaktadır.

1 Bu bölüm Uğur ÇOBAN tarafından hazırlanan “Müşareke'nin Uygulanabilirliğine Dair KOBİ Algısı ve Dinamik Ortaklık Modeli” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

2 ucoban@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-9987-4044

3 Bingöl Üniversitesi, yturkan@bingol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0227-9346

İslami finansman araçlarından biri de müşarekedir. Müşareke genel olarak katılım bankalarının büyük sermayeler gerektiren projelerin finansmanında ve azalan müşareke yöntemiyle konut veya araç-gereç finansmanında kullanılmaktadır. Katılım veya şeriat endeksine dâhil olan işletmelerin hisselerinin alım satımı ve sukuk ihraçları da müşareke uygulamasına benzer şekilde yürütülmektedir. Ancak ekonomiye direk etki bakımından büyük potansiyel barındıran müşareke uygulaması diğer İslami finansman araçlarına göre düşük düzeylerde uygulanmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle müşareke finansmanı İslam fihkî açısından incelenmiştir. Daha sonra dünya genelinde müşareke uygulamalarına değinilmiştir.

2. İSLAMİ FİNANS AÇISINDAN MÜŞAREKE KAVRAMI

Sözlük anlamı ortaklık olan ve meşruiyeti kitap, sünnet ve icmâ ile sabit olan (Çeker, 2020:196) müşareke kavramı iki veya daha fazla kişi arasında sermaye, emek veya itibar ile yapılan ortaklığı ifade eder. Ayrıca yine iki veya daha fazla kişinin bir mal, hak veya menfaate ortak olmaları da müşareke kapsamına girmektedir (Gözübenli, 2010:198). Dolayısıyla Gözübenli (2010)'nin yaptığı tanımın ilk bölümünden hareketle müşareke iki veya daha fazla kişi arasında meydana gelen ortaklığı, bu ortaklık neticesinde ticâret yapılmasını ve ortaya çıkacak kâr veya zarara tarafların ortak olmalarını ifade etmektedir. Müşareke, ortaklık paylarının bir defada ödenmesi şeklinde kurulacağı gibi ortaklık paylarının belirli dönemlerde ödenmesi şeklinde de uygulanabilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in net bir şekilde faizi yasakladığı bilinen bir gerçektir. Faizin yasaklanması nedeniyle, temelde faize bağlı olarak yürütülen günümüz kredi işlemleri İslami açıdan uygun görülmemektedir. Faiz yasakken ve kredi işlemleri mevcut haliyle İslami açıdan uygulanamazken finansman talepleri nasıl karşılanacaktır? sorusu önem kazanmaktadır. Bu noktada Kur'an-ı Kerim'in bu so-

ruya cevap olarak somut bir öneride bulunmadığı ve cevabın temel ilkeler bağlamında muhataplara bırakıldığı yaklaşımı mevcuttur. Ayrıca tarihi bir incelemeyle Müslümanların bu soruya cevap olarak çeşitli ortaklık türleri geliştirdiği ve ortaklıkların kredi sisteminin sunduğu imkânları sağlayarak sorunlu yanlarını telafi ettiği söylenebilir (Orman, 2016:117-118).

Ticari faaliyetlerle ilgili Kur'an ve Sünnet'te yer alan ilkeler siyer/tarih kitapları ve fihki mezheplerin kadim eserlerinde ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Dahası tarih kitapları ticari ilişkilere dair birçok belgeyi ihtiva etmektedir. Ancak Kur'an'ın borçların yazılması gerektiğine dair hükmüne (El-Bakara, 2/82) aykırı olarak ticari işlemlerin yeterince belgelendirilmediğine dair iddialar bulunmaktadır (Udovitch, 2019:21). Bu eleştiri doğru olsa bile İslam'ın gelişi ile birlikte çerçevesi yeniden çizilen ticari faaliyetlere ilişkin ilkelerin günümüze kadar ulaşması ekonomik hayatı düzenlemek için yeterli sayılabilir.

İslam'dan önce Arap Yarımadası'nda ticari hayatta çeşitli ortaklık türlerinin var olduğu ve İslam'ın bu ortaklık türlerini ortadan kaldırmadığı bilinmektedir. Yani İslam çeşitli düzenlemelerle ortaklıkları yeniden tanımlamış ve sınırlarını belirleyerek daha sağlam bir yapıya kavuşturmuştur. Bununla birlikte ticari hayatın en önemli bileşeni olan faizin yasaklanması ticaret yapanlar için sermaye bulmada ortaklıkları ön plana çıkarmıştır. Hatta ortaklıklara o denli önem verilmiştir ki ortağa komşu anlamında car denilmiştir (Bal, 2015:210-212).

Ortaklıklar İslam'la birlikte Arap Yarımadası'nda yayılmıştır. Bunda, üretim faktörlerinden sermayenin getirisi kabul edilen faizin yasaklanarak yerini ortaklıkların aldığı bir yapının etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü faiz yasaklanınca sermayesi olmayanlar açısından ticâret yapmak için ya karşılıksız borç almak ya da ortaklık kurmak gerekecektir. Karşılıksız borcun dünyevi bir getirisinin olmadığı düşünüldüğünde ortaklıklar ön plana çıktığı söylenebilir (Bal, 2015, s. 222-223). Bir ekonomik düzende net servet oluşturu-

rabilmek için sermaye sahiplerinin servetlerini bankaya yatırmaları yetmez. Piyasanın etkinliğini artıracak şey bu sermayenin serveti arttırıcı projelere dönüştürülmesidir (El Diwany, 2011, s. 148-152) ve bunun en önemli yollarından biri de müşareke uygulamalarıdır. Çünkü servet oluşturma, sermaye sahiplerinin ticari bir fikre sahip olanları desteklemelerini gerektirmektedir (El Diwany, 2011:169) ve bu durum İslam ekonomisinin temel karakterini yansıtmaktadır. Khan (2017)' göre, İslam'ın genel ruhu, insanın sahip olduğunu ya kullanması -ki bu durum israfın yasaklanmasıyla sınırlandırılmaktadır- ya da başkalarının kullanması için piyasaya aktarılmalıdır. Sermayeyi bir yatırıma veya ekonomik faaliyete dönüştürmeden sırf biriktirme arzusu, esasen İslam'ın öngörmediği bir tutumdur. Karakoç (2016) da sermayeyi saklayarak ticaret dışında tutmayı teklif etmeyen İslam'ın bunu ya bizzat ya da çeşitli ortaklıklar yoluyla yatırıma dönüştürmeyi istediğini belirtmektedir. Çünkü paranın ya da sermayenin ekonomiye kazandırılmadan saklanması potansiyel faiz ortamı oluşturmaktadır.

İslam, alışverişte tarafların haklarını korumayı esas almıştır. Kâr ve zarar ortaklığına dayanan müşarekede de bu kural geçerlidir. Yani müşareke uygulamasında sermaye koyan tarafların hakları sözleşmeye eklenerek koruma altına alınır (Alrifai, 2017:178) ve sözleşmelerde asıl olan adalettir (El Cevziyye, 2013:19). Kâr ve zarara katılarak yapılacak ortaklık İslami ticaret ilkeleri açısından adalete daha uygun ve verimli bir uygulama olarak değerlendirilirken günümüz ticaret şartlarında temel kurallara bağlı kalarak yeni ortaklık türlerinin geliştirilmesi mümkündür. Nitekim fihhi açıdan ortaklık sözleşmelerinin genel çerçevesi geliştirilmeye müsait olarak basit ilkeler içermektedir (Köse, 2018:1).

Esasında günümüzde ekonomik yapının temel unsurunun faiz olduğu açıktır. Liberal bakış açısıyla ekonominin faizsiz olamayacağına inancın güçlü olduğu söylenebilir (Karaman, 2019:16). Günümüzde tasarruf etmenin ve borç vermenin belirleyicilerinden birinin faiz beklentisi olduğunu söylemek mümkündür. Yani tasarruf sahibi bankalara tasarrufunu yatırdığında ve bankalar ihtiyaç

sahibi bireyler ve işletmelere borç verdiğinde bundan faiz geliri beklemektedir. Çünkü faiz paranın kirasıdır. Dolayısıyla herhangi bir kazanç olmadan tasarrufu bankalara ve dolayısıyla ekonomik sisteme aktarmanın gerekçesi kalmayacaktır. Bu noktada müşareke ya da kâr-zarar ortaklığı uygulaması tasarrufların ekonomik sisteme aktarılması durumunda tasarruf sahiplerinin kazanç elde etmelerini ve ekonomik sistemin İslami ilkelere uygun olarak devamını sağlayacak önemli bir araç olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle müşareke, faizin önemli bir alternatifidir. Diğer taraftan işletmelerin konvansiyonel bankalardan faiz ödeyerek finansman sağlaması üreteceği mal veya hizmetlerin fiyatlarına maliyet olarak yansıtacak, bu durum işletmelerin rekabet güçlerini zayıflatacaktır. Ortaklık temelli uygulamalar sayesinde modern ekonomik düzenin sunduğu ekonomik çıkarı temel hedef edinme güdüsü paylaşım ve helal dairede kalma gibi değerlerle tadil edilerek hem tasarruf sahiplerinin hem de işletmelerin yararlanacağı bir düzen oluşturulmuş olacaktır (Köse, 2018:3-4).

Müslümanların güçlü bir finansal yapıya sahip olmaları için dayanışma kültürünün gelişmesine ihtiyaç vardır. Ortaklık uygulamaları da dayanışmanın geliştirilmesine fırsat sunabilir. Ayrıca ekonomik gelişmenin vazgeçilmezlerinden olan üretimin artırılmasına da katkı sunma potansiyelleri vardır. Dayanışma kültürünün gelişmesi ve ortaklıklar yoluyla üretimin arttırılması servetin sadece zenginler arasında dolaşan bir güç olmaması gerektiğine dair Kur'anî hüküm (El-Haşr, 59/7) ile de uygundur. Bu durum sermayenin baskı aracı olmasını engellemeye dönük olarak değerlendirilmektedir (Köse, 2018:9-10).

Sermayenin baskı aracı olmanın aksine finansal sistem aracılığıyla gerçek hayatın ve özellikle sanayinin hizmetine sunulması gerekir (El Diwany, 2011:57). Müşareke uygulamaları sayesinde sermayenin küçük işletmelere aktarılması ile servetin tabana yayılması mümkün olacaktır. İslami açıdan faizin alternatifinin ticâret olduğu (El-Bakara, 2/275) ve yine Köse (2018) tarafından ticâret dünyasının yasak ağacı olarak ifade edilen faizin alternatiflerinden

birinin ortaklık olduğu düşünülürse müşareke uygulamalarının geliştirilmesi alternatif bir ekonomik sistemin kurulmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Karakoç (2016)'un ifadesiyle İslam, insanı ekonomiye değil ekonomiyi insana bağlamıştır. Ancak günümüz kapitalist ekonomi dünyasında ekonomik çıkarlar ön planda tutulmakta, bu da karşılıksız borç vermeyi zorlaştırmaktadır. Karşılıksız borç vermenin zorluğu düşünüldüğünde uygulanabilirlik açısından faizin alternatifi kâr-zarar ortaklığıdır denilebilir. Bu noktada Hz. Peygamber'in ortakların birbirlerine ihanet etmemesi durumunda Allah'ın ortakların üçüncüsü olduğunu ifade ettiği hadisi ortaklığın önemine delil sayılabilir (Köse, 2018, s. 18). Yine üretime ve bölüşmeye yapacağı etki nedeniyle ortaklıkların faiz temelli finansal sisteme alternatif olacağı ve İslami ilkelere dayalı bir ekonomik düzende hayati bir rol oynayabileceği düşünülebilir (Usmani, 2002:1).

İslam ekonomisi ilkeleri çerçevesinde müşarekenin birçok faydası sayılabilir. Ortaklıklar yoluyla büyük sermayelerin oluşması ve bunun üretime olumlu etkisi bu faydalardan biridir. Bununla birlikte İslami bir ekonomide risk almadan ticari kazanç sağlamak mümkün olmadığından bu durum adil gelir dağılımını teşvik edici özellik taşımaktadır (Ben Jedidia, 2017, s. 102). Dolayısıyla müşareke üretime olduğu gibi dağıtıma da kapsamlı etkisi bakımından gelir dağılımına olumlu katkı yapabilir (Usmani, 2002:17). Ayrıca işletmelerin borçlanarak ve karşılığında faiz ödeyerek faaliyetlerini devam ettirmelerine karşılık müşareke gibi uygulamalar ile öz kaynak kullanarak finansman sağlama mümkündür. Böylece müşareke finansal krizlerin nedenleri arasında gösterilen borca dayalı finans sisteminin ortaya çıkardığı sorunları da giderme potansiyeline sahiptir. Bu durum günümüz finans sisteminin eksikleri arasında gösterilen etik ve sosyal değerleri giderme hususunda müşareke gibi uygulamaların artmasına katkı sunabilir (Alrifai, 2017:301).

Müşarekenin faydaları ile birlikte diğer finansal araçlar gibi risk barındırdığı söylenebilir. Kâra ve zarara katılmayı esas alan mü-

şareke uygulamasının barındırdığı risk, aslında günümüz finans sistemindeki uygulamalarda da mevcuttur. Dövizle veya bir hisse senedine yapılan yatırımdan, türev ürünlere veya emeklilik fonuna yapılan yatırımlara kadar finansal yatırımlarda riskler mevcuttur (Alrifai, 2017:188). Dolayısıyla müşarekenin sırf risk barındırdığı için uygulanmaması makul görünmemektedir. Bu durumu, Abedifar vd. (2013)' nin geleneksel ve İslami bankaları incelediği çalışması desteklemektedir. Nitekim bu çalışmada Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelerde küçük İslami bankaların kredi risklerinin geleneksel bankalara göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan bankacılık risklerinden likidite riskinin de İslami bankacılıkta müşareke uygulamalarının yoğunlaşmasıyla azalacağı beklenebilir. Çünkü öz sermayesi ile veya banka müşterilerinden zarara katlanmayı içerecek şekilde fon toplayan katılım bankalarına yatırılan fonların geri çekilmesi için baskı azalacaktır.

Ayrıca bankaların ve bu bankalara mevduatlarını yatıran tasarruf sahiplerinin riskin paydaşı olması durumunda hem tasarruf sahipleri iyi bankayı hem de bankalar iyi müşteriyi seçmede daha dikkatli olacak ve bu durum piyasa disiplinine olumlu katkı yapabilecektir. Böylece riskten kaçınmaya meyilli mevduat sahiplerinin sermayelerini bankalarda tutmak istememeleri eğilimi azaltılarak sermayelerin daha az riskli varlıklara yatırılmaları sağlanabilir (Chapra, 2018:124). Müslüman bir toplumda risk almadan biriktirilen sermaye zekât ile azalacağından böyle bir toplumda mevduat sahiplerini risk paylaşımli uygulamalara yönlendirmek daha kolay olabilir. Günümüz finans sisteminde yaşanan krizler göstermektedir ki faizli vadeli mevduatlara yatırılan sermayeler de finansal krizler nedeniyle ödenmeme riski taşımakta hatta yönetimler daha büyük krizlere dönüşmesin diye bankaların batmasına izin vererek riski krizden sorumlu olmayan vergi verenlere aktarmaktadır.

Kâr ve zarara katılım esasına dayanan müşareke gibi yatırım sözleşmelerinin aksine mübadele sözleşmelerinin (murabaha ve icâre gibi) yoğun olarak kullanılması tartışmaya konu olmaktadır (El Diwany, 2011:227). Müşarekenin yeterince uygulanmama-

sının risk boyutu ile beraber çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Usmani (2002), faiz temelli finans sistemine alternatif olacak İslami finansın en önemli enstrümanlarından olan müşarekenin İslami bankalar tarafından İslami finans felsefesine uygun olarak yeterince uygulanmadığını ve bunda devlet desteğinin yetersizliğinin rol oynadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla kâr ve zarar ortaklığı olarak da ifade edilebilecek müşareke sisteminin kamu otoritesinin desteğiyle geliştirilmesi İslami finans bağlamında önem arz etmektedir. Bu kapsamda küçük miktardaki sermayelerin İslami bankalar aracılığıyla ortaklığa ve yatırıma dönüşmesi ekonomik gelişmeye ve dahi kalkınmaya katkı sunabilecektir.

Burada müşareke ile ilişkili olan daman kavramına da değinmek yerinde olacaktır. Sorumluluk olarak ifade edilebilecek daman, sermaye koyarak ortaklık oluşması durumunda tarafların kâr veya zarar konusunda sorumluluğu/riski üstlenmesini ifade eder (Köse, 2018:19). Riskin paylaşılmadığı bir ortaklık İslami açıdan sorunlu bir durumdur. İslam ekonomisi açısından bir diğer önemli kavram da ğarar'dır. Belirsizlik olarak ifade edilebilecek ğarar'ın müşareke sözleşmelerine de uyarlanması önem arz etmektedir. Ortakların her birinin kârdan ne kadar pay alacaklarının açıkça belirtilmiş olması gerekir.

İslam tarihi incelendiğinde ortaklık kavramı çerçevesinde en çok uygulanan ortaklık tipi inan ortaklığı'dır. İnan ortaklığı sermaye payı, kâr veya zarara katılım oranı ve tarafların ortaklıkta tasarruf yetkisi açısından eşitlik şartının olmadığı ortaklık türüdür (Köse, 2018:20). Fıkıhçıların ana çerçevesini çizdiği, iktisatçıların ayrıntılarını belirlediği ve karar mercilerinin kurumsal yapıları oluşturduğu (Köse, 2018:20) bir ortamda ister inan ortaklığı olsun ister diğer çeşitleri ile olsun müşareke uygulamaları ile ekonomik gelişme sağlanabilir. Nitekim altın ve gümüşün biriktirilip Allah yolunda harcanmamasının kınanması (El-Tevbe 9/34) tasarrufların ekonomik sisteme aktarılarak üretime dönüştürülmesi şeklinde yorumlanabilir. Çünkü sermayenin meşru alanlara aktarılarak Müslümanların faydasına olacak şekilde kullanılması en nihayetin-

de ibadet hükmünde değerlendirilebilir. Bunun gerçekleştirilmesinin önemli bir yolunun da müşareke uygulamaları olduğunu ifade etmek mümkündür. Müşarekenin ekonomik boyutuyla ilgili yapılan açıklamalara ilave olarak kardeşlik hukukunun güçlendirilmesi bağlamında manevi bir boyutu olduğunu da ifade etmek gerekir. Müslümanların kardeşliğine vurgu yapan ilahi buyruk (El-Hucurat 49/19) ortaklık esaslı bir ekonomik yapıda daha mümkün olabilir (Orman, 2016:174).

2.1. Müşareke ile İlgili Kur’ani Deliller

Kur’an-ı Kerîm’de ticari ortaklıklar ile ilgili geniş bilgilere yer verilmemiştir. Ancak ortaklıkların nasıl olması ve ortakların nasıl davranması gerektiğine dair ayetler bulunmaktadır. Örneğin Sâd suresi 24. Ayette şöyle buyurulmaktadır: “*Dâvûd şöyle dedi: “Senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle doğrusu sana karışı haksızlık etmiştir. Zaten aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler; yalnız iman edip dünya ve âbiret için yararlı işler yapmakta olanlar böyle değildir; ama onlar da o kadar az ki!” Dâvûd (böyle bir temsil ile) kendisini sındığımızı anladı. Bunun üzerine rabbinden kendisini bağışlamasını dileyerek secdeye kapandı ve bütünüyle O’na yöneldi.*” (TDİB Meali, Sâd/24). Bu ayette ortaklık ilişkilerinin tamamının yerilmemesi meşru çerçevede ortaklıklar kurulabileceği kanaati oluşturabilir. Burada ortaklıkların başarısı için iman ehli olup ilahi ölçülerde yararlı işler yapmayı benimsemiş kişilerin varlığı önemli bir konudur. Bu nedenle İslam ekonomisinin başarısında sadece sistemi tasarlamak ve uygun araçlar üretmek yetmeyecektir. İlave olarak sistemi benimseyecek bir toplumun inşasının gerekli olduğu söylenebilir.

Başka bir ayette ise şöyle buyurulmaktadır: “*Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra, eşlerinizin, çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de, yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadının, annesi, babası ve çocukları*

bulunmadığı halde malı (diğer) mirasçulara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altında birdir. Bundan fazla iseler üçte bire ortaklırlar. Kimse zarar görmesin; Allah'ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, bilim sahibidir” (TDİB Meali, Nisa/12). Miras taksimi ile ilgili hükümleri barındıran bu ayette de direkt ticari ortaklıklarla ilgili bir hüküm olmamasına rağmen ortaklığın meşruiyetine dair işaretler bulunmaktadır.

Sınırlı sayıdaki bu ayetler ışığında Kur'an'da ortaklıkların yasaklanması ile ilgili açık hükümler bulunmaması nedeniyle ortaklıkların diğer temel ekonomik ilkelere aykırı olmamak kaydıyla kurulabileceği çıkarımı yapılabilir.

2.2. Müşareke ile İlgili Sünnet'ten Deliller

Yukarıda belirtildiği üzere müşareke ile ilgili ayetler az sayıdadır. Benzer şekilde sünnette de müşarekeye dair atıflar sınırlı sayıdadır. Yani müşarekenin nasıl kurulacağı, nasıl devam ettirileceği ve nasıl sonuçlandırılacağına dair çokça hadis bulunmamaktadır. Müşareke ile ilgili bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: *“Üç ticâret muamelesinde bereket vardır. Bunlar; vadeli satış, mufavaza ortaklığı ve satmak için değil de yemek için buğdayla arpayı karıştırmaktır”*(İbn Mâce, “Ticârât”, 63). Başka bir hadiste de şöyle buyrulmaktadır: *“İki ortak birbirlerine hıyanet etmedikleri sürece, üçüncüsü benim. Eğer onlar birbirlerine hıyanet ederlerse, ben aralarından çekilirim”* (Ebu Davut, “Büyü”, 26). Yine ortaklıklarla ilgili şöyle bir hadis mevcuttur: *“Allah'ın kudret eli, ortaklar birbirlerine hıyanet etmedikleri sürece, onların üzerindedir”* (Ebu Davud, “Büyü”, 12).

Müşarekeye dair sınırlı sayıdaki ayet ve hadisler ışığında İslam âlimleri ticaretle ilgili açık emir ve yasaklardan hareketle çeşitli içtihatlar geliştirmişler ve bunu İslam peygamberinin (S.A.V.) “Müslümanlar kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar” (Buhârî, “İcâre”, 14) hadisi gereğince *sözleşme serbestisi* kavramı çerçevesinde gerçekleştirmişlerdir. Bu durum, Orman (2016)'ın ekonomik hayatta finansman ihtiyaçlarının karşılıksız borç dışında nasıl kar-

şılacağı sorununa dair Kur'an ve sünnetten açık nasların bulunmaması yaklaşımı ile uyumlu olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

2.3. Fıkhi Açıdan Müşareke

İbn Rüşd (2015), fıkhi mezheplerin içtihatlarını mukayeseli olarak incelediği Bidayet'ül Müctehid ve Nihayet'ül Muktesid eserinde fukahanın icmâ ettiği ortaklık türlerini dört grupta toplamıştır:

- 1-Şirket-i İnan (Sermaye Ortaklığı)
- 2-Şirket-i Ebdan (İş Ortaklığı)
- 3-Şirket-i Müfavada (Yetki Ortaklığı)
- 4-Şirket-i Vücut (Kredi Ortaklığı)

Bu dört ortaklık türlerinden cevazında ittifak olan ortaklık türü Şirket-i İnan, yani sermaye ortaklığıdır. İbn Kudame (2015) ise ortaklıkları Emlak ve Ukud ortaklığı olarak iki ana başlık altında, Ukud ortaklığını İnan, Ebdan, Vucuh, Mudarebe ve Mufavada ortaklığı olmak üzere beş başlık altında incelemiştir.

Fıkıh literatüründe ortaklıklar başka sınıflandırmalara da tabi tutulmuştur. Örneğin günümüz fıkıhçılarından Orhan Çeker (2020)'e göre İslam hukukunda ortaklıklar temel olarak 3 türdür:

Şirket-i İbahe: Kimsenin mülkiyetinde olmayan, herkesçe kullanılması mubah olan şeylerde ortaklık.

Şirket-i Mülk: Mülk edinme şekillerinden biriyle ya da farklı kimselerin mallarının karışmasıyla oluşan ortaklık.

Şirket-i Akit: Emek ya da sermayenin iki veya daha fazla kişi tarafından kazanç sağlamak için bir araya getirilerek yapılan sözleşmelerle oluşan ortaklıklardır (Çeker, 2020, s. 197-200)

Bu tasnifler dışında fıkıhçılar müşareke başlığı altında Şirket-i Emval ve Şirket-i A'mal gibi kavramlarına da değinmektedirler. Bu çalışma ile yakından ilgili olması bakımından Şirket-i Emval ve Şirket-i İnan'ı incelemek faydalı olacaktır.

Şirket-i Emval: Çeker (2020)' e göre Şirket-i Emval, birden çok kişinin işletip kâr elde etmek amacıyla sermaye koyup elde edilecek kârı belirli şartlarla paylaşmak üzere yaptıkları ortaklık sözleşmesidir. Bu tanıma göre Şirket-i Emval, Şirket-i Akit' den farklı olarak emek ortaklığını kapsamamakta, sadece sermaye ortaklığını içermektedir.

Şirket-i Emval sözleşmesinde ortaklar sermayelerini peşin olarak teslim etmek durumundadır. Yani başkasında olan bir alacak ortaklığa sermaye olarak konulamamaktadır. Sermaye koyan ortak ayrıca emek de koyarsa bu durumda kâr yüzdesi artabilir. Ancak İmam Şafii ve Hanefi âlimlerden İmam Züfer emek koyarak kârdan daha fazla hisse almayı meşru görmemişlerdir (Çeker, 2020:203-205). Burada alacağın sermaye olarak konulamaması ile ilgili İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (AAOIFI)'nin standardına değinmekte fayda vardır. AAOIFI (2015)'nin 12. Standardının 3/1/2/4. Maddesine göre alacak bir varlığa dayalı ise ortaklığa sermaye olabilir. Ancak alacak bir varlığa dayalı değilse ve sadece bir alacak olarak sermayeye dâhil edilmek istenirse bu caiz değildir. Yine AAOIFI (2015)'nin 12. Standardının 3/1/2/1. Maddesine göre ortakların anlaşmış olmalarına bağlı olarak ve değeri belirlendikten sonra nakdi olmayan menkul ve gayrimenkul malların sermaye olarak kabul edilmesi caizdir.

Şirket-i İnan: Bu ortaklık türü gerçek hayatta en çok karşılaşılan ortaklıklardandır. Çünkü bu tür ortaklıkta sermaye eşitliği aranmamakta ve buna bağlı olarak kâr ve zarar dağılımı farklılaşabilmektedir (Chapra, 2019:224; Çeker, 2020:213). Udovitch (2019)' e göre Şafii mezhebinde kısıtlayıcı bakış açısı ve katı kurallarla birlikte Şirket-i İnan meşru görülen bir ortaklık türüdür. İbn Kudame (2015) ise inan şirketinin nakit sermaye ile kurulabileceğinde ihtilaf olmadığı ancak ticari mallar üzerine bir ortaklığın caiz olmayacağını belirtmektedir. Devamında inan şirketinde sermayenin meçhul, gaip ve borç olmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

Fıkhi açıdan ortaklıklarda kâr oranlarının sermaye oranlarından farklı bir şekilde belirlenmesi konusunda farklı içtihatlar bulunmakla birlikte zararın sermaye oranında olması gerektiğine dair ortak bir anlayışın olduğu söylenebilir. Ancak zararın dağılımı ile ilgili bu genel anlayışın aksine zararın da farklı oranlarda belirlenebileceğini ve sermaye ile aynı oranda olması gerektiğine dair genel anlayışın dini bir temelini olmadığı ifade edilmektedir (Aktepe, 2017:107).

Ortaklık sözleşmeleri genel olarak şu esaslar üzerine bina edilir (Çeker, 2020:200-203):

Ortaklar birbirlerinin vekili konumundadır. Kâr, yüzde hesabı ile belirlenir⁴.

Ortaklığın malları, ortaklar açısından emanet hükmündedir.

Ortaklar sermaye, emek ya da zaman harcayarak kâra ortak olurlar.

Ortaklık sözleşmeleri gayr-i لازم vafına sahiptir. Yani ortaklar tek taraflı olarak ortaklıktan ayrılabilirler. Diğer ortağın/ortakların onayı gerekmez. Diğer ortakların ortaklığın bozulmasından zarar görmeleri söz konusuysa ortaklığın sonlandırılması ertelenebilir.

Ortaklık konu bakımından meşru bir faaliyeti içermelidir.

Müşareke sözleşmeleri ile ilgili bu şartlar dışında fıkhi mezhepler konuyla ilgili farklı içtihatlarla bulunarak, müşareke sözleşmelerini ayrıntılı bir şekilde incelemişlerdir. Uygulamada katılım bankaları bu fıkhi mezheplerin içtihatlarına dayalı olarak yeni uygulamalar geliştirmektedirler. Ancak yeni uygulamalar geliştirilirken her bir fıkhi mezhebin bir içtihadını alıp karma bir yapı oluşturmak (telfik) uygun görülmemiştir (Khan, 2008:13).

4 İbn Teymiyye (2001), Hisbe isimli eserinde ortaklığın üçte bir veya yarım gibi oransal bir dağılımla oluşacağını ifade eder ve bu durumda kârın sabit bir tutar olarak belirlenmesinin adalete aykırı olacağını ekler (s. 42).

Belirli esaslara bağlanmış ortaklık sözleşmelerinde ayrıca ortaklığın kurulmasını engelleyen bazı hükümler de bulunmaktadır. Bu kapsamda temel dört yasağın bulunduğunu söyleyebiliriz (Bal, 2015, s. 220-221):

Haram kılınmış bir mal ticaretinin yapılamaması,

Sözleşmelerin faiz veya faiz şüphesi bulunan hükümler içermemesi (Örneğin, ortaklardan birine sabit bir kazanç hükmü yasaklanmıştır),

Sözleşmede aldatma olmaması; tam bir güvene dayanması,

Sözleşmenin belirsiz hükümler içermemesi.

İslam hukukunda sermaye birleşmeleri kâr amaçlı birleşmeler, kâr amacı olmayan birleşmeler (vakıf, dernek gibi) ve toplumun tamamının sahip olduğu kamu ortaklıkları gibi birleşmelerden oluşur. Tek başına iken ekonomik bir değer oluşturma gücüne sahip olmayan sermayeler kâr amaçlı ortaklıklar sayesinde bir araya gelir ve yatırıma dönüşebilirler (Habergetiren, 2015:144-145). Bu noktada mudarebe ile müşareke arasındaki fark temelde, ortaklıkların hem yönetim hem de para ile mi kurulacağı yoksa sadece bunlardan sadece biriyle mi kurulacağı ile ilgilidir (Chapra, 2019:217). Kâr amaçlı ortaklıklar temel olarak mülk ortaklığı ve sözleşme ortaklığı olarak iki guruba ayrılabilirler. Mülk ortaklığı, veraset yoluyla oluşabileceği gibi ortaklaşa bir malı satın alarak veya bir malın birden fazla kişiye ortak olacak şekilde bağışlanmasıyla da oluşabilmektedir. Sözleşme ortaklığında ise taraflar sermayelerini veya mudarebe sözleşmesinde olduğu gibi emeklerini koyarlar (Habergetiren, 2015:146-147).

İslam, öngördüğü ekonomik düzenin üzerine inşa edilmesi gereken iki temel kaynağa vurgu yapar: hukuk (fıkıh) ve maneviyat (Mevdudi, 2016:137). Burada temel ilkelere bağlı kalarak fıkıhçıların yapacağı yeni içtihatlar ve Müslümanın mü'mine dönüşmesi süreci, yani maneviyatın güçlenmesi sürecinin sağlıklı yürütülmesi müşareke dâhil diğer İslami finans yöntemlerinin başarısına katkı

sağlayabilir. Bu başarı doğal olarak hem tasarruf sahiplerini, hem katılım bankalarını hem de girişimcilerin bu iki kaynağa bağlı kalmalarına bağlı olacaktır.

Sağlam ahlaki ve hukuki temellere oturtulmadığında ortaklıkların başarılı olmasını beklemek zordur. Effendi ve Pratiwi (2017), Kur'an-ı Kerim'de bulunan Sâd suresinin 24. ayetini ortaklığın zorlukları ve ortaklığın başarılı olması için gerekli temel kriterler için bir delil olarak sunmaktadır. Günümüz finans sisteminin bir takım hukuki düzenlemelere tabi olmakla birlikte ahlaki değerler içermemesi ve bu değerlerin hukuki metinlere eklenememesi tartışılmaktadır. Bu nokta İslami finansın ya da daha genel anlamda İslam ekonomisinin farkını ortaya koymaktadır. Çünkü İslami finans faiz, belirsizlik (garar) ve spekülasyon içeren işlemleri yasaklarken aslında ahlaki ilkeler sunmaktadır. Dolayısıyla ortaklıkların başarısı için de iman ve ahiret inancı çerçevesinde ahlaki ilkelere bağlı kişiler ve kurumlar gereklidir. Faizle borç verenin kazancının garanti edildiği, borç alanın zarar bile etse faizi ödemek zorunda olduğu bir sistemin aksine ortaklık sayesinde kâr veya zararın her iki tarafa yansıdığı bir sistemin daha adil olacağı açıktır. İslam'a göre taraflardan birinin kârının diğerinin zararına sebep olabilecek şekilde düzenlenmiş bir ekonomik düzen helal görülmemiştir. Nitekim Nisa Suresi 2-29 ve 30 ayetler buna işaret etmektedir (Mevdudi, 201:138).

Müslümanın sahip olduğu malı İslami kurallar çerçevesinde kullanma serbestisine sahip olduğu söylenebilir. Ancak bu hak, katı bir şekilde uygulandığında dayanışma azalabilir. Bu durumdan doğal olarak müşareke gibi uygulamalar ve dahi ekonomik düzen olumsuz etkilenecektir (Hasanuzzaman, 2017:33). Söz konusu olumsuzluğun giderilmesi bağlamında İslam hukukunda çeşitli akit türleri geliştirilmiştir ve bu akitlerin kullanılması ile kurulacak ilişkiler üretimi ve yatırımı geliştirebilir.

Kur'an-ı Kerim'de Müslümanları sadakaya, infaka ve dayanışmaya teşvik eden ayetler aslında yukarıda ifade edilen muhtemel

sorunları ortadan kaldıracı bir etkiye sahiptir denilebilir. Ancak burada Müslümanın sadaka, infak veya karşılıksız borç verme dışında sermayelerini yatırıma dönüştürüp kâr elde etme isteklerini karşılayacak bir ekonomik sistem önem kazanmaktadır. İşte bu noktada mudarebe veya müşareke gibi ortaklık uygulamaları geliştirmek ve başarılı bir şekilde uygulamak önem kazanmaktadır.

Adalet düşüncesinin diğer alanlarda olduğu gibi ekonomik hayatta da gerçekleşmesi bakımından servetin belirli kişilerde toplanıp yine bu kişiler arasında el değiştiren bir şey olmasını reddeden İslam (Duri, 2014, s. 88) bu servetin ya servet sahipleri eliyle veya servet sahiplerinin başka bir kişiyle ortaklık yoluyla ticârete dönüşmesini hedeflemektedir diyebiliriz. İslami açıdan servetin oluşturulması ve dağıtımına ilişkin yöntemlerin sabit ilkelerin varlığı ile beraber fıkıh zemininde zamana bağlı olarak değişebileceğini söylemek mümkündür (Mevdudi, 2016:51).

Mevdudi (2016)'ye göre elde edilecek servet veya kazanç harcamaya, kâr elde etmek için bir yatırıma dönüştürme ve son olarak tasarruf etme amacıyla kullanılabilir. Yatırıma dönüştürülecek kazanç ya bizatihi servet sahibinin girişimiyle ya da ortaklık sayesinde gerçekleştirilecektir. Müşareke yöntemi de, servetin ekonomik sisteme kanaliz edilmesinde önemli bir yöntem olarak fırsat sunmaktadır. Günümüzde finansal sistemin ortaklık temelli veya öz sermaye odaklı işlemlerini sağlamak günümüz finans sisteminde daha önemli hale gelmektedir. Çünkü borç verenlerin borcun ve buna bağlı olarak oluşacak faizin ödenmesi için gerekli teminatları almak dışında sağlanan finansın verimli yatırımlara dönüşmesini pek hesaba katmamaktadır. Ancak ortaklık temelli uygulamaların geliştirilmesi finansman sağlayan tarafı kâra ve zarara dâhil edeceği için kaynakların kullanımında disiplini arttırıcı etki yapacaktır (Chapra, 2017:164). Tasarruf sahiplerinin tasarruflarının zekât yoluyla azalmaya meyilli olduğu ve bu şekilde pasif bekleyen tasarrufu İslam'ın onaylamadığı bilinmektedir. Bu tasarrufların çeşitli risk ve vadedeki yatırım imkânları ve bunlara kolay erişim (Chapra, 2017:168) ile daha verimli projelere aktarılacağı modeller geliştir-

mek İslami finansın başarısı için elzemdir. Müşareke uygulaması, finansman sağlayan sermaye sahibinin işin varlıkları ile ilgili rehin hakkı sağlamadığından finansörün ortaklık yapılan işi veya projeyi daha dikkatli bir şekilde incelemesine neden olabilecektir (Chapra, 2019:49).

3. GÜNÜMÜZ MÜŞAREKE UYGULAMALARI

Müşarekenin yaygınlaştırılması katılım bankalarının faaliyetlerini daha da *İslamileştirebilir*. Çünkü uygulayıcılar ve modeller titizlikle seçilmediğinde İslami ekonomik sistem zarar görebilir (Karaman, 2019, s. 18). Bu nedenle katılım bankaları varlıklarını dayandırdıkları ilkelere uyma noktasında ortaklık temelli uygulamaları daha fazla kullanmalıdırlar. Özellikle faizden dini gereklilikler nedeniyle kaçınan müşterilerine finansman sağlamayı ilan eden katılım bankalarının murabahaya yoğunlaşmaları veya müşareke ve mudarebe uygulamalarında banka açısından kârı sabitleyip zararı ortağa yükleyecek uygulamaların varlık gerekçelerine uygun olmadığı söylenebilir (Hasanuzzaman, 2017:11)

Ahmed (2011), şeriatın maksatlarına uygunluk bakımından İslami finans ürünlerini incelediği çalışmasında bu ürünleri üç başlıkta incelemiştir: Sözde İslami ürünler, şer'i uyumlu ürünler ve şer'i esaslı ürünler. Sözde İslami ürünler yapı bakımından İslami sayılabilirken özü itibariyle ve sosyal ihtiyaçları giderme bakımından İslami finans ilkelerine uymamaktadır. Acil finansal ihtiyaçların karşılanabilmesi için şeriata uygun ürünler bulunmasına rağmen hile ile kullanılan teverruk ve teverruke dayalı türev ürünler bu gruba girmektedir. Şer'i uyumlu ürünler ise yapı ve öz itibariyle şeriata uygun olup sosyal hedefleri karşılama bakımından başarılıdır. Yüksek düzeyde sermaye gerektiren yatırımlar için fon sağlayan bu ürünler mikro düzeyde girişimler için yeterince finansman sağlayamamaktadır. Büyük ve yıllara yaygın inşaat projelerin finanse edildiği müşareke finansmanı buna örnek verilebilir. Son olarak şer'i esaslı ürünler ise yapı, öz ve sosyal hedefler bakımından İslami finansman ilkeleriyle uyumlu ürünlerdir. Bu ürünler yapı ve

öz bakımından İslam hukukuna uygun ve toplumun tüm kesimlerinin finansman ihtiyaçlarını karşılayacak özelliktedirler. Faizsiz mikro kredi finansmanı, azalan müşarekeye dayalı konut ve makine finansmanı bu tür ürünlere örnek olabilir.

Yukarıda tasnif edilen İslami finans ürünleri bağlamında incelendiğinde katılım bankalarının yoğun olarak kullandığı mevcut finansman yöntemleri (Murabaha, İhracat-İhracat Finansmanı, Kredi Kartı İşlemleri vb.) ittifakın aksine çeşitli ihtilafları barındıran özellikler taşımaktadır ve şer'i uyumlu ürünler kategorisine girdiği söylenebilir. Bu durum Terzi (2013)'nin ifadesiyle *kitabına uydurma* kavramı çerçevesinde eleştirilmeye devam edecektir. Bunun önüne geçmek adına katılım bankalarının varlık nedenlerine uygun olarak konvansiyonel banka sahiplerine veya sermayedarlarına göre zararı veya daha az kazancı göze alacak bir anlayışa sahip olmaları beklenebilir (Albayrak, 2019:58).

İslam ekonomisinin ahlaki temelleri bağlamında daha uygun kabul edilebilecek olan müşareke uygulamaları kısıtlı düzeyde uygulanmaktadır (Asutay, 2012:102-103 ; Yustiardhi vd., 2020:39). İslami Finans Hizmetler Kurulunun (IFSB) yayınlamış olduğu 2020 yılı verileri bu durumu destekler niteliktedir.

Tablo 1. İslam Ülkelerinde Müşareke Uygulaması

Ülke	Toplam İslami Finans İçerisinde Müşarekenin Oranı (%)
Malezya	9,36
Endonezya	26,20
İran	51,00
Suudi Arabistan	0,18
Sudan	5,82
Afganistan	0,42
Bangladeş	0,64
Irak	9,41
Pakistan	24,21
Libya	0
Nijerya	0
Umman	0
Ürdün	0
Kazakistan	0
Birleşik Arap Emirlikleri	0
Katar	0
Filistin	0
Lübnan	0
Kuveyt	0
Brunei	0
Mısır	0
Bahreyn	0
Türkiye	0
Ürdün	0
Kazakistan	0

Kaynak: IFSB, 2020

IFSB kurulunun yayınladığı müşareke verilerinin özetlendiği Tablo 2.1 incelendiğinde bu yöntemin oldukça düşük düzeylerde uygulandığı görülmektedir. Endonezya, İran ve Pakistan'da nispeten müşareke oranları yüksek iken diğer ülkelerde oldukça düşük düzeydedir. Müşareke verisi bulunmayan ülkelerde ise kurul, ilgili ülkelerde bu konuda yayınlanmış veri bulunmadığını gerekçe olarak sunmaktadır.

Müşarekenin borç temelli veya sabit getirili finansman yöntemlerinin aksine daha az kullanılmasının nedenleri temel olarak üç başlıkta toplanabilir (Aktaran Warnında vd., 2019:167) :

1-Müşareke uygulamalarının diğer finansman yöntemlerine göre daha riskli olduğuna dair algı,

2-Müşareke yöntemi ile ortaklık kurulan işletmelere dair yaşanan bilgi sorunları (asimetrik bilgi sorunu),

3-Kurulan ortaklıkta asil ve vekil sorunları.

Müşarekenin İslami ilkelere uygunluğuna karşın İslami bankalarca yeterince uygulanmamasının nedenleri başka bir çalışmada ise şöyle özetlenmiştir (Abid, 2014:133):

İçsel Nedenler:

-İzleme ve kontrol ile ilgili yönetsel sorunlar

-Banka üst yönetiminin rolü

-Şeri uygunluk denetimi ile ilgili sorunlar

Dışsal Nedenler:

-Müşteri tercihleri

-Devlet politikaları

Ortak Nedenler:

-Yüksek risk

-Ahlaki risk

-Operasyonel zorluklar

Abid (2014) çalışmasında temel olarak müşareke finansmanı kullanımını etkileyen içsel ve dışsal faktörler olduğunu ortaya koymuştur ve içsel faktörlerin daha kritik olduğunu ifade etmektedir. İçsel faktörler daha çok İslami bankaların müşarekeye yaklaşımlarını ifade etmektedir. Buna göre müşarekenin kullanımının yaygınlaşması için İslami bankaların Warninga (2019)'nın da belirttiği gibi müşarekeye dair risk algısının değişmesi gerektiği söylenebilir. Yani İslami bankaların müşarekeye odaklanmaları sağlayacak unsurlardan birinin bu risk algısını değiştirmek olduğu görülmektedir. Risk algısının değişmesinde Türkiye'de son yıllarda yaşanan yüksek enflasyon sorunu önemli ipuçları verebilir. Çünkü Türkiye'de katılım bankalarınca kullanılan en yaygın finansman yöntemi murabahadır. Murabaha yöntemi sabit taksit ödemelerini kapsamaktadır. Bu durumun bankaların enflasyon nedeniyle reel kayıplar yaşamasına ve nakit yönetiminin olumsuz etkilenmesine neden olabileceği söylenebilir. Böylece daha az riskli olduğu düşünülerek tercih edilen yöntemler de risk barındırdığı için müşareke gibi uygulamaların risk nedeniyle tercih edilmemesi makul görünmemektedir. Dolayısıyla riskli olduğu için vazgeçmek yerine riskleri azaltacak tedbirlere yoğunlaşarak müşareke yaygınlaştırılabilir. Ayrıca geleneksel bankalar kullandıkları kredilerin riskini kredi alanlara aktarıp faiz geliri elde etmeye çalışırken İslami bankalar da varlık temelli borçlandırma ile riskten kaçınmayı hedefleyerek geleneksel bankalara benzemektedirler. Bu benzerliği ve dolayısıyla İslami bankacılığa dönük eleştirileri azaltmak için müşareke uygulaması fırsatlar sunabilir.

Katılım bankacılığının 1963 yılındaki ilk girişiminden sonra kurulan bankalarca uygulanmaya çalışılan müşareke ve mudarebe gibi ortaklık uygulamalarının diğer bankalarla rekabeti sekteye uğrattığına dair kanaatler başka uygulamalara, özellikle murabaha uygulamasına yönelmeye sebep olmuştur. Murabaha uygulamasında teorik açıdan bir riskten bahsedilse de aslında pratik açıdan pek de bir risk söz konusu olmamaktadır (Cebeci, 2019:123; 129).

Çünkü katılım bankaları kefil isteyerek ve satışı yapılan mala ipotek koyarak aslında riski neredeyse sıfırlamaktadır.

Müşarekenin bir finansman yöntemi olarak daha az tercih edilmesinin önemli sebeplerinden biri de mevcut uygulamaların uzun vadeler içermesi ve uzun vadenin politik ve ekonomik riskleri barındırmasıdır (Cebeci, 2019:126). Özellikle politik ve ekonomik dalgalanmalar yaşayan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bu risk daha fazladır denilebilir. Bu nedenle müşarekenin kısa vadeli olarak uygulanması bir zorunluluk gibi durmaktadır. Çalışmanın son bölümünde önerilen dinamik ortaklık modeli de kısa vadeye odaklanarak tasarlanmıştır.

3.1. Türkiye’de Müşareke Uygulamaları

İslami bankacılık ve konvansiyonel bankacılığın birlikte yürütüldüğü Türkiye’de ortaklık temelli finansmanın yeterince uygulanmadığı söylenebilir. BDDK tarafından yayımlanan 2021 yılı Ekim ayı verilerine göre Türkiye’de ortaklık finansmanının toplam krediler içerisindeki payının %0,007 gibi oldukça düşük düzeyde olması (BDDK, 2021) bu tespiti doğrular niteliktedir. Konvansiyonel bankacılık açısından riskten kaçınma gerekçesiyle bu uygulamanın az kullanılması anlaşılabilir. Ancak kâr-zarar ortaklığı felsefesine dayalı olarak kurulan ve buna uygun araçlara yoğunlaşması beklenen İslami bankacılık açısından durum farklıdır.

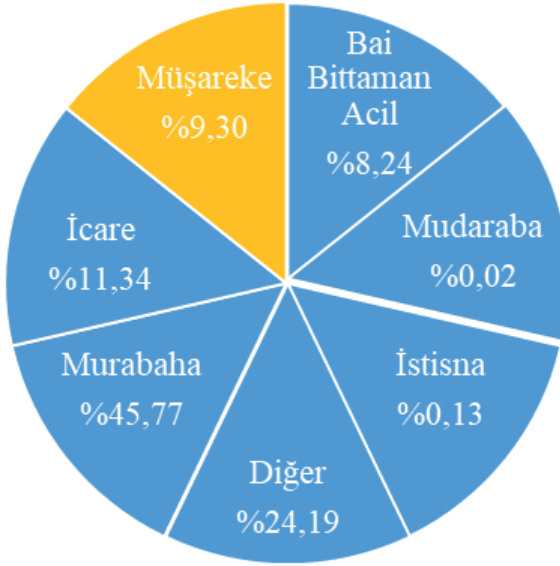
Türkiye’de katılım bankacılığında müşareke finansmanı, genel olarak kâr-zarar ortaklığı ürünü olarak sunulmaktadır. Kâr-zarar ortaklığına dair ülkede faaliyet gösteren altı katılım bankasının internet sitelerinde sadece tanımlama yapılmış olup uygulamaya dair ayrıntılı bilgilere ve verilere rastlanılmamaktadır. IFSB’nin yayınladığı ülke verileri incelendiğinde Türkiye’ye ait sözleşme türü bazı verilerin bulunmaması da veri yetersizliğini ortaya koymaktadır. Müşareke uygulamalarına dair ayrıntılı veri bulunmamakla birlikte Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) tarafından yayınlanan 2020 Katılım Bankaları Raporu’na göre kâr-zarar ortaklığına da-

yalı fon kullandırma oranı oldukça düşük düzeydedir (TKBB, 2020:131). Kâr-zarar ortaklığına dayalı uygulamaların mudarabayı da kapsadığı dikkate alınırsa müşarekenin oranının daha da düşeceği söylenebilir.

Türkiye’de Katılım bankalarınca uygulanan mevcut müşareke finansmanı konut ve işyeri projelerini kapsamaktadır (TKBB, 2020). Daha çok inşaat projelerini içeren müşarekenin tutarı bilançolarda küçük oranlara denk gelmektedir (Emeç, 2020:19). Yatırımların artmasına ve kalkınmaya katkı sunması bakımından önemli bir İslami finansman aracı olarak değerlendirilebilecek müşarekenin inşaat sektörü dışında diğer sektörleri de kapsayacak şekilde çeşitlendirilmesi gerektiği açıktır.

3.2. Dünyada Müşareke Uygulamaları

IFSB (2020) tarafından yayınlanan müşareke verilerinden hareketle bu aracın İslami bankalarca diğer araçlara göre az kullanıldığı daha önce belirtilmişti. Bazı ülkelerde nispeten daha fazla uygulanışı dünya genelindeki oranın düşüklüğü gerçeğini değiştirmektedir. Bu bölümde İslami finansın yaygın olduğu ülkelerdeki müşareke uygulamaları incelenecek ve uygulamalardaki sorunlara değinilecektir.

Grafik 2.1: Malezya'da İslami Finansman Araçlarının Dağılımı

Kaynak: Grafik Bank Negara Malaysia Aylık İstatistiklerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İslami bankacılığın faaliyetlerinin 1983 yılında başladığı Malezya'da İslami bankalarda müşareke yatırımları için mevduat hesaplarından ayrı hesaplar tutulmaktadır (Gedikli ve Erdoğan, 2019:266). Malezya'da 2022 yılı haziran ayı itibariyle müşareke uygulamasının toplam İslami finans uygulamaları içerisindeki payı %9,30'dur (BNM, 2022). Ayrıca Malezya'da müşareke uygulaması 2006 yılından itibaren hisse senedine dayalı olarak azalan müşareke şeklinde de uygulanmaya başlamıştır (Subky vd., 2017:18).

Tablo 2.2: Seçilen Örnek Ülkelerde Farklı Yıllara Ait Müşareke Oranları

Ülke	Yıl/Oran	Yıl/Oran
Endonezya	2014/%25	2020/%26,6
Bahreyn	2004/%0,9	2020/-
Pakistan	2011/%2,4	2021/%21,4
Bangladeş	2020/%0,64	2021/%1,11
Sudan	2018/%13,5	2020/%5,82

Endonezya’da 2014 yılı verilerine göre müşareke uygulamalarının tutarı toplam İslami finans uygulamalarının %25’ini oluşturmaktadır. Bu oran diğer İslam ülkelerine göre yüksektir (Sobol, 2016, s. 173-174). IFSB’nin yayınladığı 2020 verilerine göre Endonezya’da müşareke finansmanın oranı %26,6’ya yükselmiştir. 2020 yılına kadar geçen sürede artışın düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Bahreyn’de 2004 yılında yapılan bir araştırmada özellikle uzun vadeli yatırımlar için kullanılan müşareke uygulamalarının toplam katılım finansmanının küçük bir kısmını oluşturduğu belirtilmektedir (Samad, 2004:13). Pakistan’da 2011 verilerine göre müşareke uygulamasının toplam İslami finansal varlıklar içerisindeki payı %2,4 civarındadır. 2021 yılına gelindiğinde ise müşareke oranının %21,4’ çıktığı görülmektedir (SDP, 2021). Bangladeş’te müşareke finansmanı diğer İslami finansman araçlarına göre oldukça düşük oranda uygulanmaktadır. IFSB (2020)’ye göre 2020 verileri %0,64 iken 2021 verilerine göre Bangladeş’te müşareke finansmanının toplam İslami finans içerisindeki payı %1,11 olarak gerçekleşmiştir (IFN, 2021:94).

IFSB (2020)’nin yayınladığı verilere göre Sudan’da müşareke uygulamasının toplam İslami finans uygulamaları içerisindeki oranını %5,82’dir. Dolayısıyla müşarekenin Sudan’da da diğer ülkelere benzer şekilde düşük düzeyde uygulandığı söylenebilir. Müşarekenin uygulanış şekli itibariyle Sudan İslam Bankası’nın uygulamaları dikkat çekicidir. Sudan İslam Bankası’nın müşareke sistemiyle kü-

çük yatırımcılara sağladığı finansman sayesinde ciddi başarılar sağlandığı görülmektedir. Örneğin yemeklik yağ üreticilerine verilen finansmanın kârlılığı %34 olarak gerçekleşirken, ayakkabı imalatına verilen desteklerde %92 gibi yüksek düzeyde bir kârlılık sağlanmıştır (Iqbal vd., 2014:78). Bu tür etkin örneklerle rağmen Sudan Merkez Bankasının 2018 yılında yayınladığı son yıllık rapora göre müşareke uygulamasının oranı %13,5'tir (CBOS, 2018). Bu oran IFSB tarafından yayınlana 2020 verileri ile kıyaslandığında önemli ölçüde düşüş yaşandığı söylenebilir.

Müşareke finansmanı, bankacılık sisteminin İslami ilkelere uyarlanması bakımından 1981'de Pakistan'da uygulanmaya başlanan müşareke sertifikaları ile günümüzde (fıkhi açıdan eleştirilmekle birlikte) ortaklıkların geniş bir alana yayılmasına imkân vermektedir. Ayrıca günümüzde müşareke, büyük ölçekli ticari faaliyetlere (fabrika, köprü, otoyol yapımı vb.) finansman sağlamak amacıyla ihraç edilen müşareke sertifikaları şeklinde de uygulanmaktadır. Bu sertifikaları alan yatırımcılar hem projelere ortak olmakta hem de bu projelerin yönetiminde söz sahibi olabilmektedirler (Bayındır, 2015:95-96).

Müşareke finansmanı dünya genelinde özellikle konut finansmanında azalan müşareke yöntemiyle uygulanmaktadır. Bu yöntemi Rammal (2004) şöyle açıklamaktadır: Müşteri ve finansal kuruluş 150.000 \$'lık bir konutun finansmanı konusunda anlaşır. Müşteri konut fiyatının %20'sini (30.000 \$), finansal kuruluş %80'ini (120.000 \$) karşılar. Sonrasında piyasa şartlarına uygun olarak bu konut için 1000\$ aylık sabit kira belirlenir. Müşteri konut için gerekli finansmanın %20'sini karşıladığı için her ay kiranın %80'inin yani 800\$'ını ve ekstra bir ödeme tutarını finans kuruluşuna öder. Ekstra ödemeler arttıkça finansal kuruluşun konuttaki sahiplik oranı azalacaktır. Ekstra ödemelerin toplamı finansal kuruluşun sağladığı finansman tutarına (120.000 \$) ulaşıncaya finansal kuruluş konutu müşteriye devredecektir.

Malezya’da da özellikle konut finansmanında azalan müşareke kullanılmaktadır. Subky vd. (2017)’nin aktardığına göre Malezya’da 2017 yılında faaliyet gösteren on dört İslami bankadan sadece beşi azalan müşareke yöntemiyle konut finansmanı sağlamaktadır.

Pakistan devlet bankasının uyguladığı müşareke finansmanı ilgili bankanın internet sayfasında yayınlamış olduğu Müşareke Yatırım Anlaşması başlıklı belge de konuya dair çeşitli bilgileri kapsamaktadır. Bu belge incelendiğinde ortaklığın belli bir tarih aralığında, sözleşmede belirtilen yatırım konusunda kullanılmak üzere ve %70 banka %30 müşteri katkısı gibi kurallara bağlı olarak uygulanabildiği görülmektedir (State Bank of Pakistan, 2022).

Sudan Al Baraka İslam Bankası müşareke finansmanını Fixed Musharaka adı altında sunmaktadır. Buna göre müşteri bankaya satın alınacak mal, müşteri sermaye oranı ve müşteri sermayesinin nasıl ödeneceği ile ilgili bilgi ve belgeleri içeren bir başvuru yapmaktadır. Başvuru sonucunda müşteri adına müşareke hesabı açılır. Sonrasında sermaye oranlarının ve kâr paylarının da belirtildiği müşareke sözleşmesi imzalanır. Malın satışı sonucunda kâr elde edilmişse önceden üzerinde anlaşıldığı oranlara göre dağıtılır. Zarar oluşmuş ise sermaye oranına göre dağıtılarak ortaklık sonlandırılır. Banka ayrıca azalan müşareke yöntemiyle konut finansmanı da sağlamaktadır (Albaraka Bank Sudan, 2022). İslam Kalkınma Bankası Sudan’da köylülerin güçlendirilmesi hedefiyle azalan müşareke yöntemi ile proje yürütmektedir. Proje kapsamında kurulan kooperatif aracılığıyla azalan müşarekeye dayalı olarak hayvancılık faaliyetleri için gerekli malzemelerin alımı konusunda çiftçilerle ortaklık kurulmaktadır (IsDB, 2022).

Son olarak Moriguchi vd. (2016)’nin yaptığı kapsamlı çalışmada dikkat çekicidir. Çalışmada sunulan uygulama biçimlerine dair bilgilere göre müşareke genellikle azalan müşareke ve müşarekeye dayalı sukuk ihracı şeklinde uygulanmaktadır. Bunun yanı sıra bazı ülkelerde öz sermaye finansmanı ve kurumsal finansman uygulamaları da bulunmaktadır. Çalışmada Türkiye’de müşarekenin su-

kuk ihracı şeklinde uygulamasına dair mevzuat olmasına rağmen pratik uygulamaların bulunmadığı şeklinde dikkat çekici bilgiler de bulunmaktadır. Ancak TKBB (2021) tarafından yayınlanan Eylül/2021 Katılım Bankalarının Sukuk İhraç Hacimleri başlıklı raporuna göre Türkiye’de katılım bankaları tarafından 2010 yılından itibaren sukuk ihraçları yapılmakta ve yıllar itibariyle artmaktadır.

Müşareke finansmanının uygulama biçimlerinde dair açıklamalardan hareketle bu uygulamanın genellikle azalan müşareke yöntemiyle konut finansmanında veya sukuk ihraçlarında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunun aksine öz sermaye finansmanı sağlama açısından uygulamaların kısıtlı olduğu söylenebilir. Yıllar itibariyle dünya genelinde müşareke finansmanı oranlarındaki artışın müşarekeye dayalı sukuk ihraçları ve azalan müşarekeye dayalı konut finansmanı nedeniyle arttığı değerlendirilmektedir.

4. SONUÇ

Katılım bankalarında yaygın olarak sunulan ve borçlandırma temelli bir araç olan murabaha gibi uygulamaların aksine gerçek ekonomik faaliyetleri etkileme potansiyeli bulunan müşareke finansmanı dünya genelinde ve Türkiye’de düşük düzeylerde uygulanmaktadır. Bu aracın yaygınlaştırılması halihazırda para piyasasında İslami finansman sağlayan katılım bankalarına bağlı görünmektedir. Müşarekenin düşük düzeylerde uygulanmasının nedenleri ortaya koyacak çalışmalara ihtiyaç duyulmakla birlikte fikhi eleştirilere konu olan mevcut ve yaygın İslami finansman araçlarının yerine müşarekeyi yaygınlaştıracak uygulamalar geliştirmek gerçek ekonomik değer üretme potansiyeline sahiptir.

KAYNAKÇA

- AAOIFI, (2015), AAOIFI Standarts, Erişim Tarihi: 02.02.2021, <http://aaoifi.com/e-standards/?lang=en#>.
- Abid, Mahmood Muhammad, (2014), “Critical Analysis of Some of The Major İnternal Hindrance Factors in The Application of

- Musharakah Financing by The Islamic Banks”, *International Journal of Education and Research*, 2 (9), p. 125-142.
- Ahmed, Habib, (2011), “Maqasid Al-Sharia and Islamic Financial Products: A Framework for Assessment”, *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 3 (1), p. 149-160.
- Aktepe, İshak Emin, (2019), “Teori ve Uygulama Açısından İslam ve Finans”, (Ed. Necmettin Kızılkaya), *Geçmişten Günümüze Finansman Yöntemi Olarak Ortaklık: Mudarebe ve Müşareke Örnekleri*, 1. Baskı, içinde (s. 193-218), İstanbul, İSAR Yayınları.
- Albayrak, R. Ahmet, (2019), “Teori ve Uygulama Açısından İslam ve Finans”, (Ed. Necmettin Kızılkaya), *Tarihi Gelişim Sürecinde Katılım Bankacılığı Modeli ve Paydaş Sorumlulukları*, 1. Baskı, içinde (s. 49-73), İstanbul, İSAR Yayınları.
- Arifai, Tariq, (2017), *İslami Finans ve Yeni Finansal Sistem*, 1. Baskı, Ankara, Buzdağı Yayınevi.
- Asutay, Mehmet, (2012), “Conceptualising and Locating the Social Failure of Islamic Finance”, *Asian and African Area Studies*, 11 (2), p. 93-113.
- Bal, Faruk, (2015), *Arap Yarımadasında Ticâret: Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, 1. Baskı, İstanbul, Beka Yayıncılık.
- Bayındır, Servet, (2015), *Fıkhi ve İktisadi Açından İslami Finans-II (Para ve Sermaye Piyasaları)*, 1. Baskı, İstanbul, Süleymaniye Vakfi Yayınları.
- BDDK, (Aralık 2021), *Aylık Bankacılık Sektörü Verileri (Temel Gösterim)*, Erişim Tarihi: 10.01.2022, www.bddk.gov.tr.
- Ben Jedidia, Khoutem, (2017), “İslam İktisadında Sosyal Adalet” (Ed. Lütfi Sunar), *İslami Bankalar Toplumsal Adaleti Nasıl Sağlar?*, 1. Baskı, içinde (s. 95-116), İstanbul, İktisat Yayınları.
- BNM, (Temmuz 2021), *Islamic Banking System: Financing by Concept*, Bank Negara Malaysia, Erişim Tarihi: 20.11.2021, <https://www.bnm.gov.my/documents/20124/5387554/1.18.2.xls>.
- Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl, (2004), *Sahib-i Buhari ve Tercemesi*, (Çev. Mehmet Sofoğlu), İstanbul, Ötüken Neşriyat.

- CBOS, (2018), *Annual Report 2018*, Erişim Tarihi: 22.02.2022, <https://cbos.gov.sd/en/content/annual-report-2018>.
- Cebeci, İsmail, (2019), “Teori ve Uygulama Açısından İslam ve Finans”, (Ed. Necmettin Kızılkaya), *Katılım Bankacılığında Fon Kullandırma Yöntemi Olarak Murabaha*, 1. Baskı, içinde (s. 121-145), İstanbul, İSAR Yayınları.
- Chapra, M. Umer, (2017), “Ribayı Anlamak: İslam İktisadında Faiz”, (Ed. Abdulkader Thomas), *İslam Faizi Neden Yasaklamıştır*, 1. Baskı, içinde (s. 159-185), İstanbul, İSAR Yayınları.
- Chapra, M. Umer, (2018), *İktisadi Tehditler ve İslam*, (Çev. Gülnihal Kafa), İstanbul, İktisat Yayınları, (Orjinal çalışma basım tarihi 1992).
- Chapra, M. Umer, (2018), *İktisadi Tehditler ve İslam*, (Çev. Gülnihal Kafa), İstanbul, İktisat Yayınları, (Orjinal çalışma basım tarihi 1992).
- Çeker, Orhan, (2020), *Fıkıh Dersleri*, 11. Baskı, Konya, Tekin Kitapevi.
- Duri, Abdulaziz, (2014), *İslam İktisat Tarihine Giriş*, (Çev. Sabri Orman), İstanbul, İnsan Yayınları, (Orjinal çalışma basım tarihi 1968).
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as Es-Sicistani, (2017), *Sünen-i Ebu Davud*, (Çev. Ahmet Necati Yeniel ve Hüseyin Kayapınar), Cilt No: 12, İstanbul, Şamil Yayıncılık.
- Effendi, Jaenal, and Pratiwi, Anggita Aulia, (2017), “Factors Affecting The Repayment Rate of Musharaka Financing On Micro Enterprises: Case Study of BMT Al Munawwarah, South Tangerang”, *Abkam Journal Ilmu Syariah*, 17 (2), p. 321-334.
- El Cevziyye, İbn Kayyim, (2013), *İ'lamü'l Muvakkı'in*, (Çev. Pehlül Düzenli), İstanbul, Pınar Yayınları.
- El Diwany, Tarek, (2011), *Faiz Sorunu*, (Çev. Mehmet Saraç), İstanbul, İz Yayıncılık, (Orjinal çalışma basım tarihi 2003).
- Emeç, Ömer, (2020), *Yeni Dünya ve Yeni Finans: Ortaklık Temelli Finansman ve Katılım Bankaları*, 1. Baskı, İstanbul, Albaraka Yayınları.

- Gedikli, Ayfer ve Erdoğan, Seyfettin, (2019), “Malezya’da İslami Finans ve İslami Bankacılık Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme”, *Bilimname*, 38 (2), s. 251-287.
- Gözübenli, Beşir, (2010), *Şirket*, Erişim Tarihi: 15.02.2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sirket>.
- Habergetiren, Ömer Faruk, (2015), *İslam Hukuku’nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri*, 1. Baskı, İstanbul, Kitabı Yayınları.
- Hasanuzzaman, S. M., (2017), *İslam İktisadının Fıkhi İlkeleri*, (Çev. Hamdi Çilingir), İstanbul, İktisat Yayınları, (Orjinal çalışma basım tarihi 2007).
- IFN, (2021), Islamic Finance News Annual Guide, <https://www.islamicfinancenews.com>, 22.11.2021, file:///C:/Users/ugur.coban/Downloads/IFN-Guide-2021-1.pdf-1.pdf.
- IFSB, (2020), *Data by Country (Islamic Banking)*, Erişim tarihi: 03.03.2021, <https://www.ifsb.org>.
- Iqbal, Nadeem, Haider, Najeeb, Akhtar, Muhammad Ramzan & Sumia, Hafiz Abdul Karim, (2014), “Musharaka financing for poverty alleviation in Pakistan”, *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 26, p. 71-81.
- İbn Kudame, (2015), *El Muğni*, (Çev. A. Alparslan Tunçer), İstanbul, Ravza Yayıncılık.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, (2018), *Sünen-i İbni Mâce*, (Çev. Haydar Hatipoğlu), İstanbul, Kahraman Yayınları.
- İbn Rüşd, (2015), *Bidayet’ül Müctehid ve Nihayet’ül Muktesid*, (Çev. Ahmed Meylani), İstanbul, Ensar Yayınları.
- Karakoç, Sezai, (2016), *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 16. Baskı, İstanbul, Diriliş Yayınları.
- Karaman, Hayrettin, (2019), “Teori ve Uygulama Açısından İslam ve Finans”, (Ed. Necmettin Kızılkaya), *Dünden Yarına İslami Finans: Beklentiler ve Öneriler*, 1. Baskı, içinde (s. 13-25), İstanbul, İSAR Yayınları.
- Khan, Ajaz Ahmed, (2008), *Islamic Microfinance: Theory, Policy and Practice*, 1 st Edit, Birmingham, Islamic Relief Worldwide.

- Khan, Muhammad Akram, (2017), *İslam İktisadına Giriş*, (Çev. Gökhan Umud), İstanbul, İktisat Yayınları, (Orjinal çalışma basım tarihi 1994).
- Köse, Saffet, (2018), “İslam İktisadında Bir Finans Kaynağı/Aracı Olarak Ortaklık”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 16 (32), s. 1-24.
- Mevdudi, Ebu'l Ala, (2016), *İslam Ekonomisinin Temel İlkeleri*, 2. Baskı, İstanbul, Çıra Yayınları.
- Orman, Sabri, (2016), *İktisat, Tarih ve Toplum*, 4. Baskı, İstanbul, Küre Yayınları.
- Rammal, H. G. (2004), Financing through musharaka: principles and application. *Business Quest*.
- Samad, Abdus, (2004), “Performance Of Interest-Free Islamic Banks Vis-À-Vis Interest-Based Conventional Banks Of Bahrain”, *Journal of Economics and Management*, 12 (2), p. 1-15.
- SDP, (April-June 2021), *Islamic Banking Bulletin*, State Bank of Pakistan, Erişim Tarihi: 08.10.2021, <https://www.sbp.org.pk/ibd/bulletin/2021/Jun.pdf>.
- Sobol, Inova, (2016), “Development Of Islamic Banking”, *Research Papers of Wroclaw University of Economics*, (447), p. 168-177.
- Subky, Khairul H. M., Yuan, Liu J., Muzzammil, Muhammad A., Mokhtar, Zhafri F. & Faizrakhman, Ainaz, (2017), “The Implication of Musharakah Mutanaqisah in Malaysian Islamic Banking Arena: A Perspective on Legal Documentation”, *International Journal of Management*, 4 (1), p. 17-30.
- TDİB Meali, (Erişim 05.10.2020), <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/sad-suresi-38/ayet-24/kuran-yolu-meali-5>.
- Terzi, Ahmet, (2013), “Katılım Bankacılığı: Kitaba Uymak mı, Kitabına Uydurmak mı?”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (9), s. 55-76.
- TKBB, (2020) *2020 Katılım Bankaları*, (Rapor No: Yok), Türkiye Katılım Bankaları Birliği, İstanbul.

- TKBB, *2020 Katılım Bankaları*, (Rapor No: Yok), Türkiye Katılım Bankaları Birliği, İstanbul 2020.
- Udovitch, Abraham L., (2019), *Orta Çağ İslam Dünyasında Ortaklık ve Kar*, (Çev. İsmail Bektaş), İstanbul, Albaraka Yayınları, (Orjinal çalışma basım tarihi 2012).
- Usmani, Muhammed T., (2002), *An Introduction to Islamic Finance*, 1st Ed., Hague, Kluwer Law International.
- Warninda, Titi Dewi, Ekaputra, Irwan Adi & Rokhim, Rofikoh, (2019), “Do Mudarabah and Musharakah Financing Impact Islamic Bank” *Research in International Business and Finance*, 49, p. 166-175.
- Yustiardi, Aulia Fitria, Diniyya, Aulia Arifatu, Faiz, Fariyah Amirah Ahmad, Subri, Nur S. & Kurnia, Zahra N., (2020), “Issues and Challenges of the Application of Mudarabah and Musharakah in Islamic Bank Financing Products”, *Journal of Islamic Finance*, 9 (2), p. 26-41.